

élnék. Akik a másság és az azonosság Szküllája és Kharüdisze között mindenáron csak az egyik mellett akarják lenni a voksukat. És ennek a veszélynek mindenki ki van téve. Nemcsak a zsidók. Rubin Szilárd *Csirkejátékának* a hőseivel kezdtem. Másmilyen a győztes, mint a vesztes? Igen. Másmilyen a férfi, mint a nő? Igen, bár itt érzem magamon a fenyegető pillantásokat. Másmilyen a zsidó, mint a nem-zsidó? Itt megakadok. De folytathatom: másmilyen a cigány, mint a nem-cigány? Az európai, mint a nem-európai? A keresztény, mint a muzulmán? A református, mint a katolikus? A hetero-, mint a homoszexuális? És így tovább. Igen, tudom jól, hogy mindenki *ember*. Vagyis

azonos. Csak éppen ezzel a szép szóval semmire sem megyünk. Mint ahogyan azzal sem, ha – mint ez állandóan megtörténik – az egyiktől vagy a másiktól elvitatjuk, hogy ember lenne. Aki a különbségektől eltekint, az előszeretettel haladónak és baloldalinak tartja magát. Aki viszont abszolutizálja őket, az jobboldalinak mondja magát. Az utóbbi, mint a mai magyar politikai kultúra is mutatja, a gyűlölet előtt nyit kaput. Az előbbi az öngyűlölet előtt. Ám a kettő nem idegen egymástól. Mindkettő egyformán a másság felszámolására törekszik. Közösek a tagadásban. Ezen túllépve nyílik csak lehetőség a szabadságra, ami az öngyűlölet elleni leghatékonyabb gyógyír.

Konrád Miklós

AZ ÚJPESTI RABBI FIA

Avagy zsidó öngyűlölet Tiszaeszlár idején



Talán nem a legjobb gondolat azzal kezdeni egy cikket, hogy tárgya marginális jelenség. A zsidó öngyűlölet kapcsán társadalomtörténeti szempontból elsősorban mégis ezt hangsúlyoznám. Ha valóban az ebbe a kategóriába sorolható személyeket nézzük, vagyis nem a zsidók akár vehemens – de velük azonosuló és értük szóló – zsidó kritikusait, hanem a tőlük elhatárolódó, sorsuk iránt legjobb esetben indifferens és róluk a nyilvánosság előtt szélsőségesen negatívan nyilatkozó zsidókat, úgy egyértelműen elmondható: olyan patológiáról van szó, amelynek illusztrálására még abban az országban, ahol legtöbb áldozatát szedte, vagyis Németországban sem tudnánk néhány tucat esetnél többet felidézni.

A téma mégsem jelentéktelen. Az antiszemitizmus vizsgálatának szempontjából kifejezetten hasznos, mivel pontosan mutatja egy adott ország zsidóellenességének mértékét. Az öngyűlölő zsidó, noha gyűlölhette a megérzése szerint kiirthatatlanul önnönmagában rejlő és utálatosnak ítélt „zsidóságát”, elsősorban mégis a többi

zsidót gyűlölte, akik miatt ő sem menekülhetett a többségi társadalom által rásütött zsidó bélyegtől. A legtöbb esetben keresztvízzel is meglocsolkodott öngyűlölő zsidó nyilvános antiszemita kirohanásai azt a célt szolgálták, hogy a keresztény társadalom előtt, amelynek befogadására oly hön vágyott, minél eklatánsabban bizonyítsa az eredeti közösségtől való végleges és visszafordíthatatlan elszakadását. A hajlam e nyilvános deszolidarizációra annál gyakoribbnak mutatkozott, minél intoleránsabb volt egy adott társadalom a zsidó mássággal szemben. Magyarországon a zsidó öngyűlölet gyakoribb jelenség volt, mint Angliában vagy Franciaországban, de jóval ritkább, mint Németországban vagy Bécsben. Európai összehasonlításban ez egyben a magyarországi antiszemitizmus mértékének is hű mutatója a hosszú 19. század során.

A zsidó öngyűlölet kutatása végül azért is fontos, mert az egyedi esetek vizsgálata rámutat arra, hogy az általánosításokon túl az elméleti sémáknál mennyivel bonyolultabbak, gyakran érthetetlenek az egyes emberek tényleges döntései. Példa erre az alábbiakban bemutatott életút, amely nem a főszereplő személyének köszönheti rendkívüliségét, hanem önképe kibogozhatatlan misztériumának.

I.

Az 1855-ben született *Szterényi Bertalan* apjával, Stern Albert újpesti főrabbiával és testvéreivel 1881-ben magyarosította a nevét. Mivel a hozzá hasonlóan szenvedélyes és szenvedélyesen konfliktuskereső rabbi apja történetéhez hozzátartozik, hogy mind a hat gyermeke kikeresztelkedett, előjáróban érdemes őt is bemutatni. Az 1826-ban született Stern/Szterényi Albert a pozsonyi és óbudai jesivában tanult. 1867-ben Újpest rabbija lett. Viszonya idővel megromlott a hitközséggel, amely elutasította radikális reformterveit, végül 1884-ben elbocsátotta. Erre Szterényi szervezkedni kezdett egy saját egyház, a Budapesti Reformált Izraelita Egyház létrehozása érdekében. Számára a „vallásos haladás”, amint röpiratából kiderül, egyet jelentett „a nemzettel való egybeolvadással”. Egyháza hitelveiből kiiktatta az étkezési törvényeket, a munkától való tartózkodást szombaton és ünnepnapokon, feltételelessé tette a körülméletést, és elvetette a Talmud és a rabbinikus irodalom autoritását. 1885 februárjában Szterényi megalapította a Budapesti Reformált Izraelita Hitközséget. Alapszabályait jóváhagyás végett beadta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, amely a neológ vezető körök megdöbbenésére jóváhagyta „reformált” hitközségének alapszabályait, vagyis engedélyezte működését. A korszak legolvasottabb neológ lapja, az *Egyenlőség* megbotránkozott a minisztérium döntésén, de amint kesernyésen megjegyezte: „No de se baj, majd kiségit bennünket ebből is a közöny.” Hogy valóban a közöny segített-e, vagy valami más jött

közbe, azt nem tudni, mindenesetre Szterényi hitközségéről egyetlen későbbi hírt sem találtam. Valószínűleg meg sem kezdte működését. Lelki vezetésére Szterényi Albertnek egyébként sem maradt sok ideje. Elméje elborult, 1888 májusában a lipótmezei tébolydában halt meg.

Szterényi Bertalan pályájának kezdetei homályba vesznek. Színrelépése a tiszaezlári vérvád és az azt követő országos antiszemita válság idejére esik. 1882–1883-ban, vagyis már 27–28 éves korában rendszeresen publikált az *Újpesti Közlöny* című hetilapban, amelynek öccse, az utóbb miniszteri rangig és bárói méltóságig jutó Szterényi József volt az egyik szerkesztője. 1883 novemberének végén az újpesti zsidó hitközség elnöke, Friedmann Ármin által ellene indított sajtóper tárgyalásán azonban (nőtlen) iparosként mutatkozott be. A per előzménye, hogy Friedmann Ármin a hitközség képviselő-testületi ülésén kijelentette, miszerint Szterényi Albert főrabbi fia „Újpest legnagyobb antiszemitája”. Erre Szterényi Bertalan a fővárosi lapokban uzsorával és orgazdasággal vádolta hitközsége elnökét.

A bírósági tárgyalásról beszámoló hírlapok közül többben megjegyezték, hogy Szterényi Bertalan Újpesten antiszemita hírében áll. A vádra Szterényi Bertalan a *Függetlenség* című antiszemita napilapnak küldött, 1883. december 4-én közölt írásában válaszolt: „Hát mit csűrjek, csavarjak, mit dementáljak, tagadjak! Igenis, én antiszemita vagyok zsidó létemre, [...] antiszemita, ki a zsidóknak szennyes és bűnös üzelmeit a nemzetre nézve veszélyes[nek] és kárhozatosnak tartom; antiszemita, ki a szívtelen zsidó uzsorát és lelketlen fosztogatást a magyar haza és népére végzetesnek látom. [...] És mert hazámat sokkal inkább szeretem s nemzetemhez sokkal szívesebben ragaszkodom, hazám felvirágzását és anyagi gyarapodását és nemzetünk fokozatos fejlődését-erősödését pedig sokkal inkább óhajtom, mintsem anyagi és erkölcsi megrontását a zsidóság által helyeslőleg engedni hagynám, szükségképpen engesztelhetlen gyűlölője kell, hogy legyek én is, mint volt Damjanics, saját fajomnak, a zsidóságnak.” Hogy zsidó létére antiszemita lett, ez Szterényi szerint csak látszólag volt „furcsa”, valójában egyszerűen haza- és igazságszeretetéből, illetve a zsidó „faj” utálatos természetének felismeréséből fakadt. „Mert egy faj, melyben a tisztesség, becsületesség, jellem és az emberi nemes érzésnek legparányibb szikrája csak elvéve fedezhető fel, egy olyan faj, mint a zsidóság, emberi számba komolyan nem vehető.” Szterényi szerint a zsidóság számára „két alternatíva” kínálkozott. „Vagy megtérni és tiszta emberi erkölcsöket és nemes tulajdonokat azon jelíggel »szeresd felebarátodat mint tenmagadat« felvenni, vagy moraliter ki- és elpusztulni.”

Szterényi Bertalan itt csak röviden idézett vádjai nem tértek el a korabeli antiszemita toposzoktól. A „zsidó kérdés” megoldására vonatkozó javaslata sem volt eredeti, aminthogy abban sem tért el az úgyszintén áttértés ja-

Egyháza hitelveiből kiiktatta az étkezési törvényeket, a munkától való tartózkodást szombaton és ünnepnapokon, feltételelessé tette a körülméletést, és elvetette a Talmud és a rabbinikus irodalom autoritását

vasló antiszemita kortársaitól, hogy hozzájuk hasonlóan ő sem vette észre érvelése önellentmondását: a mindent orvosló vallási megtérést és ezzel a „nemes tulajdonok” felvételének lehetőségét egy olyan, szerinte velejéig romlott faj tagjainak kínálta fel, akiktől emberi mivoltukat is elvitatta. Írásának rendkívülisége tehát nem tartalmában rejlett, hanem hangnemében, a korabeli antiszemita szövegekhez képest is szokatlan vehemenciában, és persze a tényben, hogy a szerző maga is zsidó volt. Ám talán mondani sem kell: hogy „faja” általa sokat emlegetett lényegi romlottságát önnönmagának hogyan sikerült levedlenie, erről Szerényi nem számolt be.

A *Függetlenség* két nappal későbbi, 1883. december 6-i számában Szerényi Bertalan újabb írással jelentkezett. A napilap *Nyílttér* rovatában megjelent, szüleihez intézett levélből kiderül, hogy utóbbiak kitagadták. Bertalan ezt szívből sajnálta, de nyomban leszögezte: „Elveimet, melyekben tántoríthatlan vagyok, azért feladni nem fogom.” Ezt követően egy háromrészes, a *Függetlenségben* 1883. december 11-e és 1884. január 20-a között megjelent cikksorozatba fogott, hogy megválaszolja a kérdést, vajon a munkát mindig kerülő zsidóság hogyan jutott olyan „immensis vagyonhoz”. Indulatait nem hűtötte, hogy december 16-án egy újpesti utcán rátámadtak és alaposan helybenhagyták. Szerényi felismerte egyik bántalmazóját, bizonyos Reisz Zsigmond géplakatost, és feljelentést tett ellene, valamint vélt felbújtói ellen, akik szerinte nem voltak mások, mint az újpesti hitközség elöljárói. A IV–X. kerületi járásbíró Reisz Zsigmondot háromnapos fogházra ítélte, a felbujtással vádolt hitközségi vezetőket bizonyíték híján felmentette.

A cikksorozatban a korábinál is plasztikusabban ki-domborodott a zsidókat a keresztény magyarokkal szembeállító, és magát ez utóbbiak közé soroló Szerényi tudathasadása. Második cikkében úgy ítélte, hogy amíg a csőd és hamis bukás nem lesz szigorúan rendszabályozva, addig Magyarország „zsidóország” marad, amelyben „mi magyarok csak az állam teher-szekerének igavonói gyanánt szolgálunk”, hacsak „nyers erőszakkal őket hazánk-ból ki nem korbácsoljuk”, amit sem a törvény nem enged, „sem keresztény hitünkkel össze nem fér”. (Kiemelések tőlem. K. M.) Az ekkor még zsidó vallású Szerényi harmadik cikkében azt taglalta, hogy míg a keresztény magyar nemzet, amelyről többes szám első személyben beszélt, igyekszik kiépíteni egy szilárd, független hazát, addig „ők”, vagyis a kozmopolita „zsidó faj” a magyarok elpusztítására törekednek. Végzőként a következőt javasolta a zsidóknak: „Tanuljanak tőlünk tiszta erkölcsöket, felebaráti szeretetet és akkor szent lesz köztünk a békeség.” Ha viszont a zsidók nem hajlandók „jobb útra térni”, konkludált Szerényi, úgy „a nemzet kötelessége, hogy módokról gondoskodjék, mellyel őket megtörje”.

A fővárosi napilapok 1884. augusztus 5-án adták hírül, miszerint Szerényi Bertalan az újpesti katolikus

templomban felvette a keresztséget. Ugyanezen a napon Szerényi újabb cikket közölt a *Függetlenségben*. Áttérésének indoklását rövidre fogta. „Ismert szűkebb családi származásomnál fogva, mely iránt kegyelettel lenni tartoztam és így irányában kötelességeim is voltak, csak most juthatott az a szerencse osztályrészemül, hogy azon gyűlölt és a nagy világba konkolyként elszórt fajnak vallási kötelékéből kilépjek, melyet zsidóságnak nevezünk, nehogy magyarságom és hazafiúi szeretetem vallásom által csorbát szenvedjen.”

Cikke valódi tárgyát nem áttérése képezte, hanem immár volt hitfelei állítólagos reakciója és az ebből szerinte levonható tanulság. Hogy egy keresztény kárhóztassa embertársát, mert vallást vált, „arra mi példát a modern keresztény világból nem ismerünk, de nem ismerünk különösen mi magyarok, kik mindenekelőtt hazafiak és magyarok vagyunk”, vezette fel egzaltáltságában minden eddigi írását meghaladó kirohanását, amelyet így folytatott: „De nem úgy a zsidóság; ez, mint a társadalomban egy külön kasztot képező, a magyarság és hazafisággal közösséget nem valló, idegen aspirációkat tápláló, a nemzet által neki nyújtott testvéri jobbot sajátságos és átörökölt embertelen tulajdonaik megtarthatásáért visszautasítandó, gyengéd és forró érzelmeket a szívben a magyar hazáért tartogatni nem akaró, a nemzettel való amalgamizációtól visszariadó, érző emberi tulajdonokat elsajátítani és magyar alakot öltetni nem hajlandó faj, boldokként őrzöng, vadállatként ordít, mérgében dühöng, bosszújában szitkoz[ódik] és átkoz, midőn egy zsidó felekezetben született, öntudatos, önérzetes, hazafias egyén elhagyja Mózes és prófétáinak szellemét, az önzést, rebacht és csalást jelvényező zászlót és átlép azon az egész világot uraló és emberi humanizmusra tanított hatalmas táborba, melyen a kereszténységet jelképező szűz fehér lobogó leng.”

Noha már korábban is kapott eleget a zsidóktól, amiért a haza érdekében sorompóba lépett ellenük, panaszkolta Szerényi, „az korántsem volt annyi, a mennyit két nap óta megemésztetni kénytelen vagyok, a mióta rituáliter a keresztény hitet és szentséget felvettem. Minden lépten nyomon ellenem fenyegető szavak bombaként dobatnak, utczákon, tereken, nyilvános helyiségekben az invektívák ellenem mint szórlevegekből (sic!) szóratnak, jellemem, becsületem a legnemtelenebb és legaljasabb módon megtámadtatik, hagymaszagú kolera bacillusokkal inficziált levegővel telt levelekben kárhozó átkok röppíttetnek felém.” Egy előnye mindennek mégis volt, tudniillik az a „szomorú” tanulság, amelyet „az embertelenségnek kóros, gyógyíthatlan nyavalyájában szenvedő zsidóság” eljárásából még a zsidók által lefizetett filozofák is levonhattak: „Ezen eljárásból megtanulhatják, miképpen a zsidó mindenképpen zsidó és nem magyar.”

A végső és Szerényi által megválaszolatlanul hagyott kérdés persze az, vajon meglátása szerint miként

Csak most juthatott az a szerencse osztályrészemül, hogy azon gyűlölt és a nagy világba konkolyként elszórt fajnak vallási kötelékéből kilépjek, melyet zsidóságnak nevezünk

szabadulhatott meg a zsidók „átörökölt” tulajdonságaitól, miként gyógyulhatott ki a zsidóság „gyógyíthatlan” embertelenségéből és miképpen válhatott magyarrá, ha – amint írta – „a zsidó mindenképpen zsidó és nem magyar”. Ha a gond a zsidó fajból eredt, vallása által magyarsága miképpen szenvedhetett „csorbát”, vagyis mi értelme volt kilépnie e „fajnak vallási kötelékéből”?

II.

Szterényi Bertalan antiszemizmusa nem csupán végtelen vehemenciájában volt egyedi, hanem rövid időtartamában is. Áttérése idején érte el tetőfokát, ám nem sokkal utána véget is ért. 1884 augusztusában indított *Újpest* című hetilapjában Szterényi még bőszen zsidózott. A lap „a hazánkat megrontani és nemzetünket földönfutóvá tenni akaró, gyalázatos ügyletekkel a hatalmat magához ragadott zsidóság” elleni harcot tűzte zászlajára. A zsidók, jelentette ki a rabbi fia, „a föld felületéről kipsztítandók, kiirtandók”. Programadó cikkében Szterényi „az újpesti keresztény közönség és polgárság” támogatására számított, de ez elmaradt. Az újpesti hitközség vezetői által ellene indított becsületsértési perben négyhavi börtönre ítélte Szterényinek 1885 februárjában meg kellett válnia lapja szerkesztésétől. Szabadulása után már hiába próbálta fellendíteni lapját, az *Újpest* utolsó száma 1885. június 21-én jelent meg. Ezzel Szterényi Bertalan antiszemita korszaka is lezárult.

Neve ezt követően az 1890-es évek elején bukkan fel, mégpedig az 1880-as évekbeli antiszemita kirohanásaira anno egy szóval sem reagáló *Egyenlőség* hasábjain. Szterényi Bertalan, hozta hírül az *Egyenlőség* 1892 nyarán, beperelte Weisz Dánielt, a *Zsidó Híradó* című ortodox hetilap szerkesztőjét, amiért ez nem fizette ki a lapjába írt cikkeit. A hitetlenkedők számára az *Egyenlőség* külön megjegyezte: a VI. kerületi járásbíróóság levéltárában mindenki megtekintheti a perre vonatkozó, 1891/1414. szám alatt kelt aktacsomagot. Az ortodox lap szerkesztője elismerte, hogy a Szterényi Bertalan által megjelölt cikkeket valóban utóbbi írta, csak azt tagadta, hogy ezekért fizetés járt volna. Szerinte a cikkeket

Szterényi szívességből írta. Szterényi Bertalan lelkének rejtelveivel az *Egyenlőség* nem foglalkozott, a hangsúlyt nem radikális reformrabbi fiából antiszemita konvertitává, majd egy ortodox zsidó lap szerzőjévé vált Szterényi-re helyezte, hanem az ortodox hetilap szerkesztőjének osztorozására.

Az 1900-as években Szterényi különféle szaklapok szerkesztőjeként kereste a kenyerét. Személyével zsidó vonatkozásban 1909-ben találkozunk újra. Miután a Magyarországi Szociáldemokrata Párt napilapja az ekkor államtitkár Szterényi Józsefet bíráló cikkben a néhai Szterényi Albertet „újpesti sakternek” nevezte, Bertalan tiltakozó levelet küldött a szerkesztőségnek. Levelében megvédte az „óriási nagy modern és talmud tudományával” korának rabbijai között kiemelkedő apja emlékét és kijelentette: sírjából főrabbi atyja bizonyára elutasítaná, hogy nevét bármily módon is kapcsolatba hozzák a „származását megtagadó s szégyenlő” öccsével. Bírálata Bertalan nem sokkal később megismételte. A háttért egy, a koalíciós kormány korrupciós ügyeit bemutató könyv által kiváltott botrány szolgáltatta. A Szterényi Józsefet ért korrupciós vádak kapcsán a *Pesti Futár* című hetilap 1911-ben az ekkor magántisztviselőként bemutatott Szterényi Bertalan is megszólaltatta. Bertalan itt újfent negatív fényben tüntette fel öccse áttérését, amelyet karrierizmusával magyarázott: „1889-ben, november hó elején, ezelőtt húsz esztendővel került Szterényi József a kereskedelmi minisztériumba. Józsi ki is keresztelkedett, gróf Bethlen volt a keresztapja. Azóta nem lehetett vele bírní. A kereskedelmi minisztériumba, ahogy betette a lábát, szinte érezte, hogy miféle szédületes karrier előtt áll és elrúgva magától minden családi összeköttetést, megkezdte a legcsúnyább munkát, felfelé, lefelé, ámitóan.”

Hogy Szterényi Bertalan valójában miért vált szélsőséges antiszemitává, majd miként lett zsidógyűlölőből az ortodox hetilap szerzőjévé, hogy végül – és önnön kikeresztelkedésétől függetlenül – ismételen elítélje öccse kikeresztelkedését, mindez rejtély. A *Pesti Futárnak* adott nyilatkozatát követően nem nyilatkozott többé a nyilvánosság előtt. Halála időpontja ismeretlen.

A zsidók, jelentette ki a rabbi fia, „a föld felületéről kipsztítandók, kiirtandók”

Olvassa a Szombatot interneten is!

Szombat Online

www.szombat.org

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 790 Ft
2020. november / XXXII. évfolyam 9. szám

SZOMBAT



Zsidó öngyűlölet

Földényi F. László, Konrád Miklós, Kurt Lewin,
Schweitzer Gábor, Tatór György, Vajda Mihály írásai

TARTALOM

4 | Kurt Lewin:
Öngyűlölet a zsidók
között
(1941)

8 | Tatár György:
Lopott Gondviselés

13 | Földényi F. László:
Az öngyűlölet csapdájában

17 | Konrád Miklós:
Az újpesti rabbi fia
(Avagy zsidó öngyűlölet
Tiszaeszlár idején)

21 | Schweitzer Gábor:
Változatok az önantiszemitizmusra
(Széljegyzetek a Magyar Zsidóság
Hitvédelmi Szövetsége
1931-es ankétjához)

25 | Vajda Mihály:
Zsidó öngyűlölet?

27 | Gadó János:
Anticionizmus, mint a zsidó
öngyűlölet legfelső foka

30 | Yoram Leker
Kasztner

33 | A lehetőség történelmi
Interjú Kenesei Marcell-lel, a
Bálint Ház új igazgatójával)

